

вами, іменниками, займенниками, забезпечуючи в такий спосіб реалізацію різних концептуальних смислів та аксіологічних характеристик відповідного поняття.

Олена Маленко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ПРОРОК У ПОШУКАХ ПРАВДИ (КОНЦЕПТ ПРАВДА)

Правда належить до тих філософсько-етичних категорій, що формують віртуальний універсум ідеального буття, головним критерієм якого є істина. Через це *правда* ототожнюється з *істиною* й утворює концептуальну пару *правда – істина* з досить щільним асоціативно-смісловим зв'язком обох компонентів. Змістове наповнення лексеми *правда* підтверджує цей смисловий синкретизм, відображений у лексикографічній презентації слова *правда*: 1) «те, що відповідає дійсності» (отже, істинне); 2) «правдивість, правильність» (отже, істинність); 3) «справедливість» (отже, відповідність істинним моральним і правовим нормам) (Тлумачний словник української мови / За ред. проф. В. С. Калашника. – Харків, 2004. – С. 647; далі – ТСУМ).

Найвищою моральною й мистецькою цінністю, покладеною в основу ідеальних суспільних відносин і справжньої художньої вартості, *правда* була визнана в естетиці реалізму. Активізація суспільного й, відповідно, особистісного буття в другій половині XIX ст. зумовила пріоритетність тих

цінностей, які насамперед регламентували творення досконалого суспільства з його загальнолюдськими й громадянськими ідеалами. Серед них особливе місце посідала *правда* як екзистенційне підґрунтя моральної досконалості людини й соціуму.

Піднесення правди до рівня суспільного ідеалу, уведення слова *правда* в широкий художній контекст зумовило концептуалізацію *правди* як колективної ідеалеми (ідеалема – духовний концепт, що формує свою структуру на асоціативно-сміслових рівнях певного ідеалу) (Іващенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) / В. Іващенко. – Київ : НАН України, Ін-т української мови, 2006. – С. 76–82). Концептуалізація *правди* загалом характерна для української художньої картини світу, що простежується від світоглядно-естетичних домінант реалізму до сучасних рефлексій творців української громадянської лірики щодо пошуку правди або її очікування.

У новій українській літературі осмислив *правду* як силу й ознаку ідеального світовлаштування Тарас Шевченко, зробивши слово *правда* одним із ключових у своїй поетичній мові. Дж. Фізер, досліджуючи філософські аспекти творчості Т. Шевченка, визначає *правду* центральним кодом Шевченкового тексту, який концентрує інформацію трьох рівнів: етнокультурного, історичного, загальнолюдського (універсального) (Фізер Дж. Філософія чи філософія Тараса Шевченка? / Дж. Фізер // Слово

і час. – 1990. – №5. – С. 37). Пошук правди ліричним героєм, нехтування нею в суспільстві, наслідки буття *без правди* стали провідними мотивами Шевченкової поезії, що зумовило інтенсивну поетизацію слова *правда* на лексико-семантичному, стилістичному, дискурсивному рівнях і формування відповідного концепту в загальноукраїнській мовній картині світу.

Семантичні рівні концепту *правда* в реалістичному дискурсі Тараса Шевченка продукують такі смисли: *істина, справедливість, гармонія, порядок, воля (свобода)*, які окреслюють простір контекстних інтерпретацій слова *правда*: *І засвітив, любомудре,/ Світоч **правди**, волі; Розбійники, людоїди/ **Правду** побороти,/ Осміяли твою славу,/ І силу, і волю; Встане **правда!** Встане воля!/ .../ За вас **правда**, за вас слава/ І воля святая; В своїй хаті своя й **правда**,/ І сила, і воля; І сонця-**правди** дозрівать/ .../ Претесея знову; За **правду** пресвятую статъ/ І за свободу!*

Правда як *справедливість* вербалізується здебільшого в поезіях історичного або соціального звучання, де втілені світоглядна, соціософська, громадянська позиції автора, його рефлексії щодо недосконалості суспільства або врахування історичного досвіду України у виборюванні волі. Саме *воля* є для Шевченка першоосновою *правдивого* (істинного, справедливого, правильного, гармонійного) буття українців. На думку А. К. Мойсієнка, *правда* є певним апперцепційним ідентифікатором поняття *воля* в ідіолекті Шевченка (Мойсієнко А. К. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту:

декодування Шевченкового вірша: монографія / А. К. Мойсієнко. – Київ : Київський ун-т, 2006. – С. 198), а в загальному світоглядному вимірі *правда* для поета є необхідною умовою цивілізованого суспільного буття за законами духовної (християнської) регламентації. Там, де відсутня правда, не може бути досконалості; втрачаючи правду, суспільство дисгармонізується, тобто руйнується світопорядок, ті основи буття (духовні, християнські, суспільно-громадські), що вивищують добро над злом.

Констатуючи моральний стан тогочасного суспільства, Т. Шевченко визнає його занепад, оскільки нехтується й нищиться насамперед правда: *Нема правди, не виросла;/ Кривда повиває; Кругом неправда і неволя,/ народ замучений мовчить./ .../ Розбойники, людодіди/ Правду поборолі,/ Осміяли твою славу; Скрізь неправда, де не гляну; Озовітеся ж, заплачте,/ Німії, зо мною/ Над неправдою людською,/ Долею лихою.*

Емотивно-оцінні (негативні, несхвальні) конотації метафоричних моделей *правду поборолі, правда п'яна спить, правдою торгують* (тобто життя не за законами справедливості) зумовлюють відповідний несхвальний рівень лексико-семантичного поповнення текстоситуацій: *зло, кайдани, кара, кати, кров, лихо, людодіди, найми, недолюди, неволя, розбойники, сльози, ярма; зневажають, знущаються, плаче, оглухли; замучений, кровавий, потомлений (утомлений), тяжкі, юродиві.*

Натомість слова, що вербалізують гарне, позитивне, у межах контекстного оточення слова

правда додають ціннісної ваги концепту *правда* як ідеалу, формуючи його високий аксіологічний рейтинг: *апостол, батько, брат, Бог, воля, Господь, дух, душа, земля, зоря (зоренька), країна, краса, любов, мати, молитва, народ, наука, порада (порадонька), сонце, слово; благовістити, возвеличити, жити, любити, просвітити, учити; Божий, великий, веселий, живий, молодий, радісний, святий, славний, тихий* та ін. У цьому осмисленні *правди* семантичною домінантою концепту є «справедливість» як відповідність «правовим і моральним нормам людських стосунків» (ТСУМ, 772). Саме за умов існування в суспільстві *правди* – справедливості *незрячі прозрять; німим отверзнуться уста; прорветься слово; оживуть степи, озера; вольнії, широкії, скрізь шляхи святії простеляться; пустинню опанують веселії села.*

Складниками смислової структури концепту *правда* в поезії Т. Шевченка також є компоненти *істина, праведність, святість, любов*, які розширюють його асоціативно-семантичне поле. Така інтерпретація властива слову *правда* в контекстах, сюжетно-смисловим компонентом яких є біблійні мотиви, а також в інтимізованих монологах-зверненнях до Бога: *І слово правди і любові/ В степи і дебрі понесли!/ .../ То воля Господа. Годіть!; Господь/ .../ Послав на землю їм пророка/ Свою любов благовістить!/ Святу правду возвістить; Боже милий! Як хочеться жити,/ І любити твою правду,/ І весь світ обняти; Живого істинного Бога/ Ти слово правди понесла.*

Слово *правди* – це слово Божої *істини*, *любові*, *праведності*, *моралі*, *душевної щирості*, що для християн задекларовані як основні цінності, проповідування яких є місією не лише Христа й духовників, але й митців, зокрема поетів.

В естетичній концепції реалізму письменники були підняті на роль служителів народу, захисників його щастя, добробуту. Саме таке завдання літератури висував і Т. Шевченко, тому слово *правди* (істини) є для нього засобом впливу на суспільне життя народу й країни. Ті ж, хто не вміє шанувати слово правди, щирості й любові, не вартий гарної долі.

Важливою для Шевченка стає проблема пошуку істинних цінностей, серед яких і *правда*, яку поетові треба нести людям, пробуджуючи їх свідомість. Мовна картина поета відтворює цю світоглядну настанову формуванням лексико-граматичного комплексу, що обслуговує мотив *місія поета*, домінантою якого є образ *слово правди*, а компонентами – дієслова, у яких реалізовано семантику мовлення: *благовістити*, *возвістити*, *говорити*, *молитися*, *озватися*, *пророчити*, *розмовляти*, *сказати*, *учити* та ін. Ці слова утворюють розгорнутий ряд контекстної синонімії, семантично підпорядкованої ідеї правдивого відображення митцем світу як способу його правдивого пізнання. При цьому спостерігаємо динаміку розв'язання в Шевченковій поезії, проблеми суспільної ролі митця – від сумнівів щодо суспільної потреби творчості до розуміння сили свого поетичного слова, що поставлене на службу Україні: *Там найдете щире серце/ І слово лас-*

*каве,/ Там найдете **щиру правду**, А ще, може, й славу.*

Така сама динаміка внутрішнього осмислення правди та її сенсу простежується в поезії Шевченка останніх років життя: від цілковитої безнадії й трагізму (*Не зійде сонце. Тьма і тьма!/ І **правди** на землі **нема!**/ Ледача воля обдурила маленьку душу*) до віри в беззаперечну перемогу правди (*Сонце йде/ І за собою день веде./ .../ Уже ворухнуться царі./ І **буде правда** на землі*).

Стилістика контрасту властива всьому поетичному дискурсу Шевченка, що є, по суті, монологом людини, яка прагне пізнати світ і себе через пошук вічних істин, ідеалів, цінностей. Чи існують ці істини й ідеали? Що визначає їх вартість у буттєвих координатах індивіда й суспільства? Ці питання не завжди мають відповідь у Шевченка, який намагається зрозуміти основи людського буття, суперечливо йдучи до істини: через зневіру, сумніви, заперечення, але врешті з вірою у вічність і непорушність духовних цінностей, що й утримують *сонце правди* на землі: *Чи буде **правда** меж людьми?/ Повинна бути, бо **сонце** стане/ І осквернену землю спалить*.

У межах Шевченкової візії буття концепт *правда* синкретично поєднує ідеї справедливості й волі як суспільно значущих категорій та ідеї Божої істини, Божої справедливості (всеперемагаюча сила добра) як категорій духовно-релігійних, не об'єктивованих соціумом через його недосконалість. Шевченкові образи *свята правда*, *пресвятая правда*, *щира правда*, *апостол правди*, *слово правди*, *сонце правди*, екстраполюючись

через текст у свідомість тогочасних читачів, виявилися для них життєво важливими й зрозумілими ідеалами в подальшому формуванні шкали суспільних цінностей.

Започаткована Шевченком концептуалізація *правди* зазнала еволюційного розвитку в подальших художньо-естетичних практиках, зокрема в продукуванні нових смислів і творенні різнорівневих тропеїчних моделей. Особливої лексико-семантичної інтенсифікації в художньому контексті набули атрибутивні характеристики слова *правда*, що зафіксовано в «Новому словникові епітетів української мови» (Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, С. П. Бибик. – Київ : Грамота, 2012. – С. 285–286) пор.: *безрадісна, безсмертна, безцінна, Божя, болюча, велика, вигадана, висока, всенародна, всесвітня, гірка, глибока, гола, грізна, дійсна, довершена, жахлива, жива, жорстока, золота, істинна, людська, мудра, мужня, невесела, незабутня, неприкрашена, неспалима, нетлінна, оголена, пророча, реальна, розстріляна, розумна, світла, світова, свята, священна, сердечна, скажена, сліпуча, страшна, сувора, сумна, терпка, трагічна, тяжка, Христова, чиста, щира, ясна* (усього понад 120 номінацій разом з оригінальними, індивідуально-авторськими).

Смислова й асоціативно-образна концептуалізація *правди* як найбільшої цінності людського буття була закладена в новій українській літературі Тарасом Шевченком, який присвятив шуканню особистих і суспільних ідеалів свої твор-

чість і життя: *Щоб наша правда не пропала, Щоб наше слово не вмирало...*

Ірина Колеснікова

КОЛОРАТИВИ В «КОБЗАРІ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Лексеми, що номінують кольори, є джерелом національно-культурної інформації, репрезентантами етномовної картини. Вони належать до різних шарів знань – як до культури, так і до цивілізації. Дослідники кваліфікують культуру як цілісний феномен, що акумулює всі цінності суспільства і передає духовні знання, пов'язуючи між собою різні покоління (Могилевський А. П. *Культура і особистість* / А. П. Могилевський. – Київ, 2002. – С. 17, 25, 27). Культурну традицію А. П. Могилевський трактує як універсальну форму історичної трансляції досвіду, а сама культура розглядається як внутрішнє багатство людини.

На відміну від культури, цивілізація передає у спадок матеріальні речі; це багатства довкола людини. Вона прагматична і модернізується з часом. Цивілізація однакова для всіх етносів, у ній відсутній такий складник, як ментальність конкретного народу. Вона віддзеркалює колективну свідомість носіїв різних мов і культур, тоді як культура пов'язана з індивідуальною свідомістю.

Відомо, що Тарас Шевченко – видатний живописець, який віртуозно володів усією палітрою